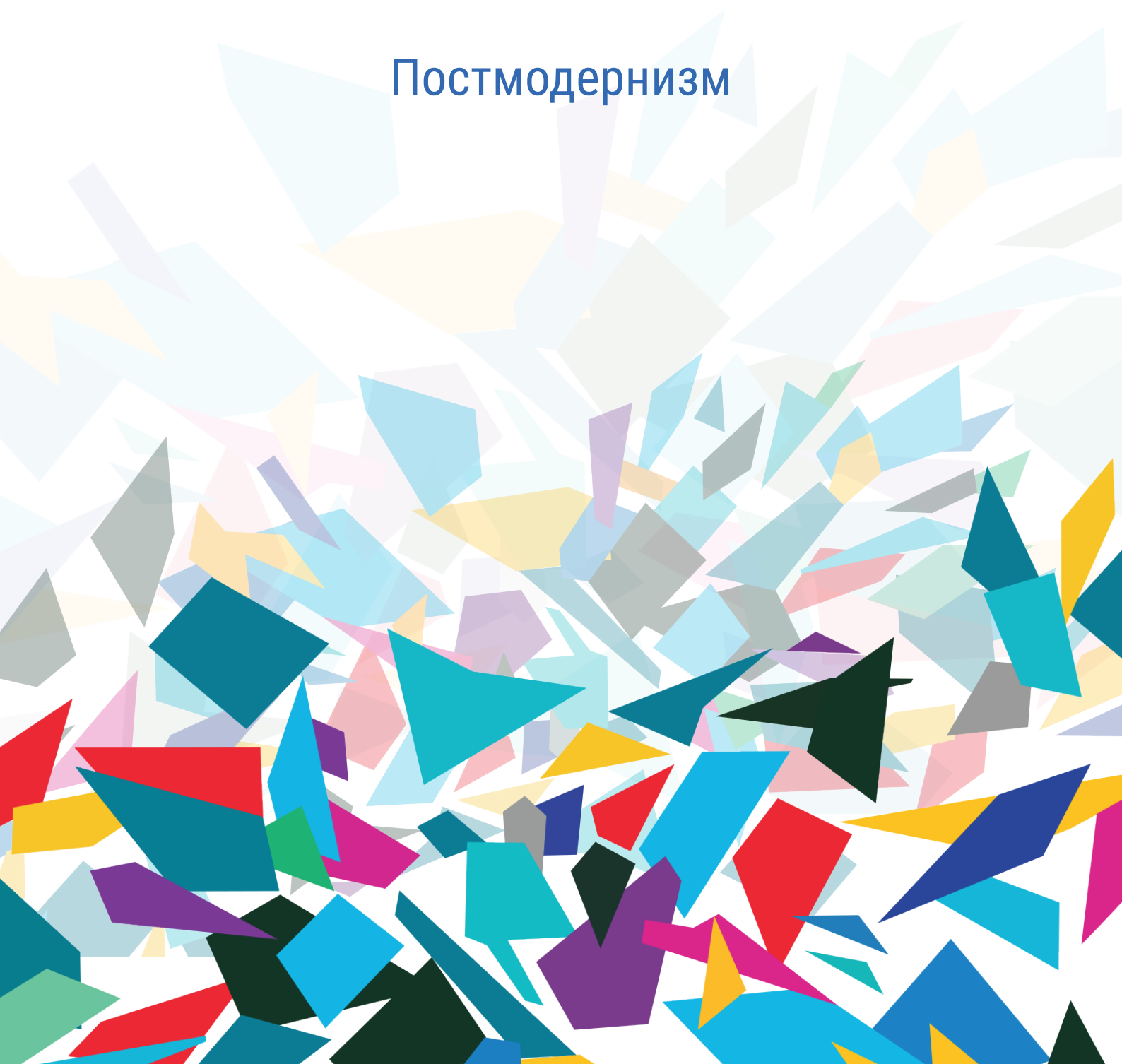

ЭСТЕТИКА

Постмодернизм

ПОСТМОДЕРНИЗМ

1. Постмодернизм ерекшеліктері
2. Поп-арт
3. Гиперреализм
4. Фотореализм
5. Сонористика
6. Музыкалық пуантилизм
7. Алеаторика
8. Хеппенинг
9. Өзін-өзі жойғыш өнер
10. Әлеуметтік-арт
11. Концептуализм

Құрметті тыңдаушылар! Өнердің теориялық тарихындағы Юрий Борев зерттеулері бойынша соңы кезең – ол постмодернизм. Постмодернизм – postmodernism – модерннен кейін деген мағына береді, бұл термин ХХ ғасырдың екінші жартысында пайда болды.

Алдыңғы дәрісімізде айтып өткендей, біздің отандық ғылымда постмодернді жан-жақты жүйелі, терең қарастырған ғалым Бекет Нұржанов осы бағытты зерттеуге бірнеше ғылыми еңбегін арнады. Әр түрлі ғылыми ойлардың қосындысы немесе тұжырымдамасы ретінде бірқатар өзіндік көзқараспен айтылған құнды ақпараттар көзі ретінде бағалауға болады. Осы ретте ғалым постмодерн қоғамы мен мәдениетіне алып келетін факторлар болатындығын атап өтеді. Мәселен, оның ең маңыздылары ретінде – телевидение, компьютер сияқты медиа коммуникация түрлерінің дамуын атап өтеді. Сонымен қоса, маңызы бұдан кем емес әлеуметтік-мәдени жағдай қоғамның постиндустриялануы, яғни өндіру мен тұтыну саласындағы өзгерістер де бар. Постмодерннің пайда болуының маңызды шарттарының бірі – жаһандану екен, себебі, жаһандану мәдениеттің «жекеленуін», «қосылысын» білдіріп, мәдениеттің аймақтық бөлінісіне алып келеді. Модернистік түсініктегі жаһандану біртектілікке бастап, мәдени ерекшеліктерді қабылдамау болса, постмодернизм бойынша қазіргі заманғы әлемнің жаһандық байланыстылығы, өте жоғары деңгейдегі қозғалғыштық, мәдениеттердің бір-біріне еніп кетуі мен ағылуы болып табылады. Бірақ постмодернизм үшін ең бастысы жаһандану – ол аймақтықтың қайта өрлеуін сипаттайтын «глокализация» неологизмі пайда болған қарсы әрекет туындатады. Постмодернизм – ХХ ғасырдың екінші жартысындағы шынайы емес көркем бағыттар қатарын біріктіретін көркемдік кезең. Постмодернизм-ең алдымен дамыған батыс елдерінде, содан кейін белгілі бір шамада кейбір басқа аймақтарда таралған мәдени ағым. Постмодернизм, шын мәнінде, Батыс өркениетінің өзіндік санасында, әсіресе өнер мен философия саласында, содан кейін ғана адам қызметінің түрлі салаларында өзін тапқан рухани бұрылыстың көп өлшемді теориялық көрінісін білдіреді.

Оған деген қарым-қатынас әртүрлі, ол өзінің теориялық негіздемелерінің біртекті болмауынан туындайды. Ең адал оппоненттері постмодернистік теориялардың пайда болуы олардың авторларының орталық, үйреншікті бағдарлар жоғалатын, дамып келе жатқан ақпарат әлемінде түрлі құндылықтардың арақатынасына қажеттілік туындайтын мәдениет пен қоғамдағы ерекше жағдайды ұғыну ниетімен ақталуы мүмкін деп пайымдайды.

Алдымен «постмодернизм» ұғымы көркем мәдениет саласында белсенді пайдаланылғанын, тек уақыт өте келе ғана өнердегі өзіндік бағыттан басқа философияда, саясатта, дінде, ғылымда, этикада, өмір салтында, әлемдік қабылдауда белгілі бір тенденцияларды сипаттау үшін, ал нәтижесінде мәдениетті кезеңдеу үшін қолданыла бастады.

Ж.-Ф. Лиотар қоғамның постиндустриалды дәуірге ауысуы, ал мәдениеттің постмодерн дәуіріне өтуі Еуропада оны қалпына келтірудің аяқталуын белгілеген ХХ ғ.50 — ші жылдардың соңынан басталды деп санаған. Дегенмен, постмодерн ол үшін модерн антитезасы емес, модерн құрамына кіреді, модерн бөлігі болып табылады. Лиотардың есептеуінше пост сөзі -қайтару емес, анамнесис, бұл постмодернды модерннің тарихи антитезі ретінде қарастыру мүмкіндігін жояды. Пост префиксі-оның пікірінше, конверсия сияқты нәрсе: алдыңғы бағытты ауыстыратын жаңа бағыт. Сондықтан постмодернизм-модернизмнің соңы емес, жаңа дәуір емес, кезекті жаңарту сатысындағы модернизм. Постмодернизм өзінің антикалық, ортағасырлық, жаңа және басқа да праформалары бар. Осылайша, постмодернизмнің барлық мәселелерін ұғыну арқылы қажеттілікпен мәдени даму сабақтастығының идеясы өтіп жатыр.

Фр.Джеймисон пікірі бойынша көркем мәдениет саласында постмодернизмнің пайда болуы модернистік өнердің жоғары түрлеріне реакциядан туындады. Жоғары өнердің модернистік нысандары бірнешеу болғандықтан, көркем тәжірибеде алдыңғыны ығыстыруға ұмтылатын постмодернистік өнердің әртүрлі формалары қалыптасты. Джеймисон постмодернизм ерекшелігіне қазіргі заманғы теория деп аталатын салада табуға болатын жанрдың және дискурстың бұрынғы санаттарын өшіруді жатқызады. Бұл құбылыс, ең алдымен, француз мәтіндеріне жатады, бірақ біртіндеп кең тарала бастаған. Мысалы, М. Фуконың жұмысын қалай анықтауға болады, ол философия, тарих, әлеуметтік теория немесе саяси ғылым ба? Мұндай «теориялық дискурс» – постмодернизмнің сипаты. М. Рыклин: Фуко әдебиетпен жазады, өйткені оның мәтіндерінде белгісіздік көп, сыныпталмайтын кернеу, әдебиетте мағыналы машиналарды көреді. Көркем дискурстың ерекшеліктерін өзіне сіңірген теориялық дискурс-постмодернистік дәуірдің белгісі.

Мәдени постмодернде XX ғ. тән мағыналық құрылымның көптігі жүзеге асады. Өз көрінісінің барлық салаларында адамзаттың алдыңғы даму тәжірибесін ұғына отырып, бастаулар мен негіздерге орала отырып, жүріп өткен жолдағы қателіктер мен жаңылыстыруларды ғана қарастырып емес, постмодернизм өткен және болашақта қалыптасуға тиіс нәрсе арқылы болашақты көруге дайын және сол арқылы адамзаттың өзін-өзі құтқару және өзін-өзі сақтау жолдарын іздестіруді көздейді.

Біздің дәрісіміздің құрылымына арқау болып отырған Юрий Боревтың авторлық баяндауы бойынша, өнер теориясының тарихын кезеңдер арқылы талдауда көркемдік стильдерді сипаттауды қолданады. Постмодернизм кезеңін қарастыруда Поп-арт, Гиперреализм, Фотореализм, Сонористика, Музыкалық пуантилизм, Алеаторика, Хеппенинг, Өзін-өзі жойғыш өнер, Әлеуметтік-арт, Концептуализм сияқты стильдерді талқылаймыз.

Бірінші стиль поп-арт.

Поп-арт көркемдік бағыты ретінде оппозиция өнерінде бұрыннан байқалған: жаппай – халықтық; жаппай – элитарлық.

Кейбір зерттеушілер тіпті поп-арт белгілі өнер реакция ретінде қарастырады. Поп-арт жаңа бейнелі өнер. Поп-арт шындықтан абстракционистік бас тарту көркем-эстетикалық статус жазылатын материалдық заттардың өрескел әлемін қарсы алды.

Поп-арт теоретиктері белгілі бір контексте әрбір пән өзінің бастапқы мәнін жоғалтады және өнер туындысына айналады деп түсіндіреді. Сондықтан суретшінің міндеті көркем затты жасау емес, қарапайым затқа оның нақты мәнмәтінің ұйымдастыру арқылы көркемдік қасиеттерді беру ретінде де түсініледі. Заттық әлемнің эстетизациясы поп-арт принципі болып табылады. Суретшілер өз шығармаларының көріністігіне, көрнекілігіне, табыстылығына қол жеткізуге ұмтылады, бұл үшін поэтиканы, этикеткалар мен жарнамаларды қолданады. Поп-арт кейде муляжбен немесе мүсінмен үйлескен тұрмыстық заттардың композициясы ретінде де көрініс береді.

Майысқан автомобильдер, фотосуреттер, газеттер мен афишалардың жыртылуы, жәшіктерге желімделген, ақ майлы бояумен боялған жыртылған бәтеңке, электр моторлар, ескі шиналар немесе газ плиталары – бұл поп-арттың көркем экспонаттары.

Осы көркем қондырғыларда өзінің эстетикалық логикасы бар: антикалық дәуірде таза утилитарлық мақсаты бар заттар уақыт өте келе таза көркем мағынасы бар және қазіргі кезде әлемнің үздік мұражайларындағы «әйнек астында» стендтерінде тұрады. Поп-арттың суретшілері мен теоретиктері: қазіргі заманғы дәуірдің утилитарлық бұйымдары өзінің практикалық мақсатын жоғалтқан және антикалық амфорлар сөзсіз көркем құндылыққа ие болған сағатты күтпеу керек деп есептейді. АҚШ сыншысы әрі американдық суретші Энди Уорхол осы бағыттың негізін салушы ретінде саналады. Көрермендер алғаш рет суреттердің орнына жылқы-серверлік банкалар мен томат шырыны бар бөтелкелердің бірнеше рет үлкейтілген бейнелерін көрді. Уорхол өзінің шығармашылығының эстетикалық қағидатына мәнерлілік, айқайлылық, немқұрайлылық, митивизм, орта статистикалық тұлғаға бағдар сияқты жарнаманың ерекшеліктерін айналдырды.

Әдетте, поп-арт қоғамдық мәселелерге қатысты емес. Поп-арттың кейбір ағымдары тұрмыс эстетикасына, басқалары – витриналарды безендіру өнеріне әсер етті.

Поп-арт – адамның қоғамға бейімделуінің «қорғау» функциясын орындайтын сыртқы батыл өнері.

Келесі талдайтын өнер стилі – гиперреализм.

Гиперреализм (грек. hyper-жоғарыдан) 60-шы жылдардың ортасында өзінің «реалистік» табиғатында

талап ететін көркем бағыттардың бірі ретінде пайда болды; сын есімдік «гипер» сөзіне «реализм» түрленеді: оны «жаңа», «радикалды», «суық» деп те атауға да болады. Гиперреализм көркем бағыт және көркем тұжырымдаманың инварианты, ол қатал және дөрекі әлемдегі тірі жүйе.

Гиперреализм бейнелі объектінің ең ұсақ егжей-тегжейін беретін көркем аса мағыналы көркем шығаруларды жасайды. Гиперреализм шамадан тыс урбанизация салдарларын, орта экологиясының бұзылуын көрсетеді, мегаполис қонысқа қарсы – мәңгі өмір сүру ортасын құрайтынын дәлелдейді. Гиперреализмнің басты тақырыбы – қазіргі қаланың механикаландырылған өмірі. Гиперреализм шығармашылық үдерістен адамның қатысу рухын жояды, әлемнің өз көрінісі жиі қолға қатысты емес, бұны суретшілердің бүріккіштерді пайдаланатындығымен түсіндіруге болады.

Тағы да бір тоқталатын бағыт – фотореализм.

Фотореализм туындылары өте үлкейтілген фотосуретке негізделеді және жиі гиперреализммен теңдестіріледі. Алайда, бейнені жасау технологиясы бойынша және ең бастысы әлем мен тұлғаның көркем тұжырымдамасының инварианты бойынша – бұл жақын, бірақ түрлі сурет салу бағыттары.

Фотореализм үшін фотосурет натураны ауыстырады, фотобейнесі шындыққа тікелей қарағанда маңызды. Суретші табиғаттан жеке әсер негізінде сурет жасамайды. Фотореализм құжаттық басымдықты бекітеді.

Фотореализмнің мақсаты – заманауи күнделікті тұрмыстың бейнесі. Көшелер, өтушілер, витриналар, автомобильдер, бағдаршамдар, үйлер, тұрмыстық заттар фотореализм шығармаларында лайықты, объективті көрінеді.

Келесі ұрастыратын бағыт – сонористика.

Музыкадағы жұптық бағыт (ат. *sonore*-дыбысталу) 50-ші жылдардың соңында-60-шы жылдардың басында пайда болды. Оның өкілдері үшін дыбыс биіктігі емес, тембр маңызды. Олар жаңа музыкалық бояуларды, дәстүрлі емес дыбыстарды іздейді: таяқтарға, араға, рояль ішектері бойынша таяқшалармен ойнайды, ұнтаспаға, пультке, ұнтаспаға орамалмен сүрту жолымен дыбысты шығарады.

Таза дыбысты музыкада әуен, үйлесім және ритм ерекше рөл атқармайды, тек тембрлік дыбыстың мәні бар. Оның фиксациясының қажеттілігі жұқа, майлы, толқынды, конус тәрізді сызықтар түрінде тембрді жазудың арнайы графикалық формаларын өмірге әкелді. Бұл ойын поп-арт өндірісінің түс және жарық дақтарын құюмен ұштасады.

XX ғасырда орын алған бағыттың бірі – музыкалық пуантилизм.

50-ші жылдардың аяғында – 60-шы жылдардың басында музыкада «жаппай сериализм» негізінде пайда болған бағыт, ол өзімен бірге музыкалық тіннің үзілгендігін, оның регистрмен шашыраңқылығын, ырғақтың күрделілігі мен тактикалық өлшемдерді алып келген, кідіріс көп музыка негізі үзіліс болады. Бір саусақпен орындаушы ойыны, тіпті дыбыссыз музыка да бар.

Музыкалық пуантилизм ерекше көркем шындықты жасаудан, яғни әлемдік музыкалық-көркемдік дәстүрге сүйене отырып және дәстүрлі музыкалық-семиотикалық кодтарды пайдалана отырып түсінуге болатын шындықтан бас тартады.

Кезекті қаарастыратын өнер стилі – алеаторика.

Алеаторика – бөліктер тәртібі мен композициясы кездейсоқ, философиялық ұсынымға негізделген әдебиет пен музыканың көркемдік бағыты.

Кездейсоқ алеаториканың әдеби немесе музыкалық шығармаларда көрініс беруі әртүрлі. Алеаторика көрермендерді тікелей шығармашылық үдеріске тартатын бағыт болып табылады.

Тағы да бір қызығушылық тудыратын көркемдік бағыт – хеппенинг.

50-ші жылдардың соңында 60-шы жылдардың басында пайда болған хеппенинг қазіргі заманғы көркем мәдениеттің ең танымал түрлерінің бірі болды. Поп-арт сияқты, ол АҚШ-та пайда болып, көп ұзамай Еуропа мен Азияға көшіп келді. «Хеппенинг» сөзінің өзі «болып жатқан», «кездейсоқ оқиға», күтпеген оқиға немесе оқиға дегенді білдіреді. Шын мәнінде хеппенинг – алдын-ала жоспарланған және либретто

мен режиссерлік ойға бағынышты көрініс. Олар негізінен іс-қимылға бағынады, қалған қатысушылар импровизациялайды.

Алғаш рет хеппенинг Нью-Йорктің көркем богемасында пайда болды. Бұл әрекеттер алдымен тар шеңберге арналған кездейсоқ ойын-сауық сипатында болды. Алайда, көркем қызметтің осы жаңа түрінің тәсілдері мен принциптері көп ұзамай кең таралған. Хеппенингтің жасаушылары суретшілер мен мүсіншілер болып табылады.

Хеппенинг түрлі жерлерде: автотұрақтарда, биік үйлермен қоршалған аулаларда, жертөлелерде, шатырларда орналастырылады. Хеппенинг кеңістігі осы әрекеттің қағидаларына сәйкес суретші мен көрерменнің қиялын шектемеуі тиіс. Суретші-безендіруші жиі таңдалған үй-жайдың ішінде нақты кеңістік туралы түсінікті сындыра отырып, ұяшықты, бөлуді жасайды. Хеппенингтің қойылымдары осылайша көрермен кеңістіктік бағдардың жаңа тәжірибесіне ие болады деп санайды.

Постмодернизмнің ерекшелігін сипаттайтын бағыттың бірі – өзін-өзі жойғыш өнер.

Өзін-өзі жойғыш өнер – постмодернизмнің біртүрлі феномендерінің бірі.

Борев өзінің еңбегінде тарихта із қалдырған соцреализмнен шыққан өнер бағыты әлеуметтік-арт туралы да айтып өтеді.

Әлеуметтік-арттың ерекшелігі – посткоммунистік құндылықтарға бағытталған идеалдар аясындағы әлеуметтік проблема.

Және де көркемдік стильдердің постмодернизм кезеңіне жататын соңғысы – концептуализм болып табылады.

Концептуализм туындылары бейнелеу өнерінің дәстүрлі көрерменіне үйреншікті эмоционалдық жанасуды, эстетикалық бағалауды, алдыңғы өмірлік тәжірибеге жүгінуді талап етпейді. Бұл шығармалар көрермендерді көркем мәтінге талдау және психологиялық көзқарасқа және өзін-өзі көрсетуге бағыттайды.

Концептуализм өзінің көркем тұжырымдамасында мәдениеттің тікелей мағынасынан ажыратылған және интеллектуал қызметінің эстетикалық өнімдерінің ортасындағы адамды бекітеді.

Осы ретте философия тарихын зерттеуші ғалым, профессор Серік Мырзалы былай деп тұжырымдайды: Постмодернизм туралы айтқанда, қысқаша болса да, мағынасы жағынан постмодернизмге өте жақын болғанмен, кейбір өзгешелігі де бар «постмодерн» ұғымына тоқталып өткен дұрыс сияқты, оның үстіне, бүгінгі таңда постмодерн жаңа, неоавангардтық өнер мен мәдениет теориясынан шығып, жалпыфилософиялық тұжырымдамаға айналды. «Постмодерн» терминін адам құлдырауының (декаданс – мәдени кері кету) қорлаушы сипаттамасы ретінде «Еуропа мәдениетінің тоқырауы» (1917) атты кітабында алғаш рет Р. Панвиц қолданды. Қазіргі заманға сай мағынасында Екінші Дүниежүзілік соғыстан

Кейінгі кезең мәдениетінің өзіне тән өзгешелігін белгілеу ретінде Ч. Дженкстің «Постмодернизм сәулетінің тілі» (1975) кітабында 1960 жылдардың аяғы, 1970 жылдардың басында дүниеге келген сәулет өнері стилінің талғамсыздығын анықтау үшін пайда болды. Содан кейін бұл термин бейнелеу өнеріне, әдебиетке, ал, ақыр соңында, Ж.Лиотардың «Постмодерн ахуалы» (1979) атты еңбегінің жарыққа шығуы арқылы философияға да таралды. Сөйтіп, постмодернизм, тұтастай алғанда, бәрінен бұрын сәулет, кинематография, хореография, көркем әдебиет және поэзияның бүкіл бейнесін айтарлықтай өзгертті. Ол өнердің бұрын болмаған: попарт, боди-арт, ленд-арт, инсталляция, перфоманс, хеппенинг сияқты жаңа түрлерін дүниеге келтірді, бірақ ол кезде постмодернизм эстетикасы оған XX ғасырдың ірі философтарының тікелей ықпал етуімен қалыптасты.